FABINY TAMÁS

A názáreti testvér keresése

Zsidó szerzők Jézus-könyvei

„Jézust ifjúkoromtól fogva a legnagyobb testvéremnek éreztem. Hogy a kereszténység őt Istennek és Megváltónak tekintette és tekinti, azt mindig a legkomolyabb ténynek tartottam, amelynek elfogadására őérte és önmagamért törekednem kell. Ennek az elfogadni-akarásnak az eredményéből nyújtok itt át egy keveset. A hozzá való testvérien őszinte viszonyom mind egyértelműbb és tisztább lett, s őt ma egyértelműbben és tisztábban látom, mint valaha. Minden korábbinál bizonyosabb vagyok abban, hogy számára jelentős hely van kijelölve Izráel hitének történetében, ezt a helyet semmilyen megszokott kategóriával nem lehet körülírni."

(Martin Buber)[1]

A *Credo* jelen számában több kortárs szerző Jézus-könyvéről olvashatunk. Az amerikai McKnight kutatástörténeti áttekintése segít azon előzmények megértésében, amelyek megalapozták a harmadik korszak *(the third quest)* műveit. Az ennek jegyében sorra megjelenő monográfiákat már nem az első korszak azon optimizmusa jellemzi, hogy Jézus életrajza bizonnyal megírható, ám nem is a második korszak szkepticizmusa, amely szerint a történeti Jézus és a kérügmatikus (az egyház által hirdetett) Krisztus nem fedi egymást. E harmadik korszak órási történeti, nyelvészeti és szociológiai kutatómunkával egy minden korábbinál színesebb Jézus-kép mozaikkockáit próbálja meg egymás mellé illeszteni.[2] Ám ebbe a képbe néha zavaróan vibráló színek is belekerülnek. A magyar könyvpiacon minden korábbinál nagyobb mértékben jelennek meg tudományos igényesség helyett csupán kasszasikerre törekvő úgynevezett Jézus-könyvek is. Ezeket jóindulattal a blöff, keményebb szavakkal a „teológiai pornográfia" kifejezéssel minősíthetjük.[3] Meg kell ezektől különböztetnünk azokat a szintén best-sellernek szánt könyveket, amelyek tudományos értéke és irányultsága ugyan megkérdőjelezhető, de legalább itt-ott elgondolkodtató, újszerű szempontokat nyújtanak.[4] Az olvasónak az az érzése, hogy a nemzetközi méretekben

---

1 Martin Buber: Zwei Glaubensweisen. Manasse Verlag Zürich, 1950. 11.

2 Bolyki János: A zsidó Jézus. Valóság, 1996/1., 97.

3 Ilyenek az ezoterikát és a Bibliát ötvözni kívánó kiadványok, vagy például az a teljességgel tudománytalan könyv, amely szerint 30 éves kora előtt és golgotai tetszhalála után Jézus Indiában élt volna. Ilyen jellegű a Holt-tengeri tekercsekkel és azok állítólagos egyházi eltorzításával foglalkozó ugyancsak szakszerűtlen könyv.

4 Ilyen például: Karl Herbst: A valódi Jézus. Egy teljesen más Isten-kép. Elpídia. Budapest, 1995; és Hanna Wolf: Jézus a pszichoterapeuta. Jézus emberkezelése, mint a modern pszichoterápia modellje. Egyházfórum. Budapest, 1995. (Herbst könyve sokszor önkényes Jézus-értelmezésével a hagyományos egyházi tanítást provokatív módon kétségbe vonja, Wolf pedig saját pszichoterápiai tapasztalatait veti egybe – sokszor kétségtelenül eszméltető módon – az evangéliumok Jézusra vonatkozó tudósításaival.)

szinte már áttekinthetetlen mennyiségű szakirodalomban némely szerző úgy próbálja önmagára felhívni a figyelmet hogy valamilyen egészen meghökkentő állítással rukkol elő. Ezekre a csak rövid ideig figyelmet keltő művekre alkalmazza Ernst Käsemann[5] szellelmesen ApCsel 5, 9 mondását: „Íme, azok, akik a férjedet eltemették, az ajtó előtt állnak, és kivisznek téged" – vagyis egyik elmélet gyorsan felváltja és „eltemeti" a másikat, a divatosnak tűnő teóriák nem sokáig maradnak életben. Ismét népszerűvé vált a Jézus-kutatás, ám a könyvek dömpingjében valódi figyelmet, csakis a tudományos igénnyel megírt monográfiákra érdemes szentelni.

Az elmúlt két-három évben négy olyan Jézus-könyv is megjelent magyarul, amely ebbe a kategóriába sorolható, ráadásul mind a négyet zsidó szerző jegyzi! Mindez azért is figyelmet érdemel, mert a zsidó hagyomány 19 évszázadon keresztül vagy hallgatott Jézusról, vagy többnyire méltatlanul nyilatkozott róla. (A Jézussal lényegében kortárs szerzők ábrázolásai három csoportba sorolhatók: az evangéliumok pozitívan mutatják be a Názáretit, a történetíró Josephus Flavius alapjában semlegesen, a Talmud pedig negatívan.) Valóságos kopernikuszi fordulatot jelent tehát az a tény, hogy zsidó szerzők elfogulatlanul, sőt saját hagyományukba beillesztve ábrázolják Jézust.[6] Érdemes megjegyezni, hogy amíg külföldi teológiai elemzők most figyelnek fel erre a „héber hullámra",[7] Magyarországon már száz éve is jelentek meg jelentős Jézus-tanulmányok zsidó kutatók tollából.[8]

A kutatás sokszínűsége

Az elemzésünk alapjául szolgáló négy „zsidó Jézus" csak hazai könyvkiadásunkban került ilyen szorosan egymás mellé. Nemcsak eredeti megjelenésük időpontjában, hanem történeti és teológiai szemléletükben is jelentősen különböznek egymástól. Joseph Kläusner ma már klasszikusnak számító Jézus-könyve eredetileg 1922-ben jelent meg Jeruzsálemben, héber nyelven.[9] David Flusser esszéisztikus kötete 1968-ban látott napvilágot angol nyelven.[10] A makói születésű, Belgiumban katolikus teológiát tanult, majd a zsidóságba visszatérő Vermes Géza Angliában tett szert világhírre, s Jézus-könyve 1973-ban jelent meg, egy trilógia első darabjaként.[11] A publicisztikusabb szerzőnek számító Pinchas Lapide pedig 1979-ben, Züricben adta ki a zsidó-keresztény megbékélés és közeledés jegyében született téziseit Jézusról, amely a protestáns Ulrich Luz reflexióival együtt jelent meg.[12] A négy mű tehát bő fél évszázadot fog át, s a „legfrissebb" magyar kiadás is tizenöt év késéssel láthatott csak napvilágot! Eltérést mutat a négy szerző megközelítése is: Kläusner klasszikus

---

5 Idézi Nemeshegyi Péter: A valódi Jézus keresése. Távlatok 1995/6. 840. lap

6 Fabiny Tamás: Elveszett és megtaláltatott? Jézus személye és tanítása – a zsidóság tükrében I–III. Lelkipásztor 1994. 82–85; 123–126; 163–167; 206–211.

7 Jürgen Moltmann kifejezése, v.ö. Gerlóczi Ferenc: Az ács titka. Élet és irodalom. 1995. december 22. 48.

8 v.ö. Heller Bernát: Az evangéliumi parabola viszonya az agádához. Bölcsészdoktori értekezés. Budapest, 1884; Huber Lipót: A Talmud. Különös tekintettel az Újszövetségre. Budapest, 1897; Huber Lipót: Az újkori és a modern zsidók Jézus Krisztusról és a kereszténységről. Magánkiadás, 1933.

9 Joseph Klausner: Jézus élete, tanítása és korának viszonyai a zsidó, görög és római források alapján. Logos, Budapest, 1993. 390.

10 David Flusser: Jézus. Az ókori zsidó történelem és irodalom tükrében. Múlt és Jövő, Budapest–Jeruzsálem–New York. 1995. 187.

11 Vermes Géza: A zsidó Jézus. Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa. Osiris, Budapest, 1995. 333 lap. A trilógia második része (Jesus and the World of Judaism), 1983-ban, 3. része pedig (The Religion of Jesus the Jew) 1993-ban jelent meg.

12 Pinchas Lapide – Ultrich Luz: A zsidó Jézus. Zsidó tézisek, keresztény válaszok. Logos, Budapest, 1994. 191.

történész, aki hallatlan biztonsággal kezeli forrásait; Flusser *teológus*, aki zsidó és keresztény szemelvényeket egyforma nyitottsággal elemez. Utóbbiakat elsősorban redakciótörténeti kiindulással; Vermes már könyve alcímében is tudatosan *történésznek* vallja magát, de művében legalább annyira *nyelvészként* is bemutatkozik; a diplomáciától a filozófiáig sok területen otthonosan mozgó Lapidét művei alapján elsősorban *publicistának* lehet tekinteni, aki a bibliai forrásokat elsősorban hatástörténeti szempontból vizsgálja. Talán az eltérő szándékból és különböző műfajokból következik, hogy meglepően ritkán hivatkozik egymásra a négy szerző. Ez azonban a zsidó Jézus-kutatás sokszínűségét is mutatja. Valamennyien építenek viszont századunk protestáns Újszövetség-kutatásának eredményeire. A történet-kritikai szemléletet Vermes teszi leginkább magáévá: a történeti Jézus és a kérügmatikus Krisztus bultmanni szétválasztása mintegy kapóra jön számára, hogy történészként szigorúan a földi Jézus működésére összpontosítson. Ennek jegyében – trilógiája harmadik részében is – ismételten hangsúlyozta, hogy a Niceai Hitvallás túlnyomó része már nem Jézus eredeti zsidó világát, hanem egy más kultúrkör, a hellenizmus szóhasználatát és filozófiáját tükrözi.[13] Vermes ezen a téren Kläusnert követi, aki a Jézus temetéséről szóló elemzését ezzel a mondattal zárja: „Ezzel befejeződik Jézus élettörténete és megkezdődik a kereszténység története."[14] A történet-kritikai módszert kevésbé érvényesíti Flusser, aki – paradox módon – sok keresztény teológussal szemben védi meg az evangéliumok megbízhatóságát, hangsúlyozva, hogy „a Jézusról szóló őskeresztény híradások nem annyira megbízhatatlanok, ahogy azt ma gyakran feltételezik. [...] A szinoptikus evangéliumokban ábrázolt Jézus a történeti Jézus, nem pedig a »kérügmatikus Krisztus.«"[15]

Mi az oka és a célja a zsidóság megélénkült érdeklődésének Jézus iránt? Módszertanilag Lapide úgy legitimálja ezt a kutatást, hogy ha a keresztény tudósok évszázadok óta foglalkoznak a héber Biblia kutatásával, akkor az Újszövetség zsidó kutatói is közreműködhetnek a földi Jézus mai kutatásában.[16] Ez azonban csak a keret. Tartalmilag e kutatás célja kettős. Egyrészt azt igyekeznek kimutatni, hogy az egyházban az évszázadok során kialakult Jézus-kép sokkal inkább annak a Pál apostolhoz köthető, hellenizálódásnak a vonásait mutatja, amely alapvetően és önkényesen eltért a zsidó hitvilágtól. A zsidó – elsősorban galileai – környezet aprólékos és színes megrajzolása arra szolgál ezért, hogy a Názáretit visszahelyezzék oda, saját világába. A másik cél nem ilyen erőteljesen, hanem sokkal szelídebben fogalmazódik meg: Jézust, Izráel tékozló fiát – szeretnék hazavezetni a zsidóságba. Kläusner történeti, Vermes elsősorban nyelvi, Flusser pedig teológiai érvekkel igyekszik kimutatni azt, amit Lapide tézisszerűen fogalmaz meg: Izráel népe nem utasította el Jézust (csak egy szűk, vezető réteg, amely nem tarthatott igényt a választott nép képviseletére), valamint Jézus sem vetette el soha az ő népét. Ezeket a téziseket pedig a keresztény teológus, Luz is elfogadja, elismerve, hogy Jézus nemcsak életében vallotta, hogy ő elsősorban Izráel népének elveszett juhaihoz küldetett, de zsidóságát, mindhalálig meg is tartotta. A pogányok felé való nyitás már elsősorban Pál apostolnak köszönhető. A zsidó-keresztény és pogány-keresztény szembenállás fájdalmasságával együtt hasznosnak tekintheti a zsidóság a kereszténynek ezt a nyitását, hiszen ezáltal a pogány világgal ismertették meg Izráel Istenét.

---

13 Vermes, i. m., 21.
14 Klausner, i. m., 313.
15 Flusser, i. m., 4–5.
16 Lapide/Luz, i. m., 22.

Az évtizedekkel ezelőtt írt Kläusner még ennek ellenkezőjét vallotta: „(Jézus) történetei és tanításai ma függetlenek zsidó népétől. A zsidó nép nem fogadta el tanítását."[17] Lapide téziseit a mai keresztény teológus is el tudja fogadni.

Jézus kora

Ezek a monográfiák inkább történeti, mint teológiai munkák. Teológusok – mind zsidó, mind keresztény oldalon – következtetéseket vonhatnak le a kutatás eredményéből. Megkerülni semmiképpen sem tudják azokat. A történeti érdeklődés az elmúlt évtizedekben különösen is megerősödött. Ez együttjár azzal, hogy az evangéliumok anyagából sokkal inkább építenek a szinoptikusokra, mint Jánosra, mondván, hogy azokban maguk az események olvashatók, nem az azokra irányuló teológiai reflexiók. Nem véletlen, hogy az újszövetségi szociológia lett a kutatás „húzóágazata".

Valamennyi szerző igen gazdag történeti beágyazottságban rendszerezi az anyagot. Az olvasó előtt feltárul a korabeli zsidóság sokszínűsége, ami nemcsak a farizeusok, szaddúceusok és zélóták különösen Kläusner által bemutatott ellentéteiben mutatkozott meg, hanem azokban a különbségekben is, amelyeket főleg Vermes és Flusser emel ki a galileai, a jeruzsálemi és a hellenista szórványzsidóság tekintetében. Galilea a zélóták és a misztikusok hazája volt, innen indult el a kor megannyi mozgalma, lázadása, ugyanakkor itt működött a legtöbb Jézushoz hasonló vándorprédikátor, gyógyító és csodatevő. Vermes több olyan korabeli személyiséget bemutat, akinek tevékenysége párhuzamban áll Jézusével (Hanina ben Dósza, Hóni, a körhúzó). Ma már nyilvánvaló, hogy határozottan különbözött egymástól a galileai és a júdeai nyelv, szokás és életstílus. A szinoptikus és a jánosi hagyomány ebben is eltér: a negyedik evangéliumban Jézus hazája inkább Júdea, az első három könyv szerint, viszont Galilea. Vermes szerint Jézus galileai származása nemcsak politikailag, hanem vallásilag is gyanússá tette a zsidó vezetők elsősorban főpapi körében.[18] Josephus szerint is a zsidó vezetők testvérharca nyomta rá a bélyegét Júdeára, amely országrész valóságos rablóbarlang lett: ahol nagyobb csapat verődött össze, máris királyt választottak. Jézus azonban nem ezen előkelő(sködő) rétegek körében érezte magát otthon, hanem a nehézsorsú galileai parasztok környezetében.

Az Újszövetség és más források

A zsidó kutatóktól megtanulhatjuk, hogy az Újszövetség mellett más forrásokat is figyelembe lehet és kell vennünk. Josephus művei mellett figyelni kell a rabbinikus irodalomra és a qumráni közösség irataira is. Ez utóbbinak közismerten Vermes a legnagyobb szaktekintélye, hiszen ő adta közre a Holt-tengeri tekercsek hiteles angol fordítását is. Számos helyen hivatkozik ezért olyan esszénus zsoltárokra, amelyek új megvilágításba helyezik az őskereszténységet is. Bravúrosan alkalmazza a rabbinikus forrásokat. Ezen a téren azonban néhány megjegyzést kell tennünk.

Először: A talmudi irodalom kora az evangéliumokénál sokkal nehezebben meghatározhatók s igen valószínű, hogy számos esetben 3.–4. századi rabbinikus idézetekkel kíván cáfolni vagy megkérdőjelezni evangéliumi állításokat. (Arról pedig alighanem hallani sem akar, hogy ugyanezen kor ősegyházi hagyományát mértékadónak fogadjuk el, hiszen a 2. század elején (!) élt Ignatiust is szinte elborzadva

[17] Kläusner, i. m., 377.
[18] Vermes, i. m., 76.

idézi.[19] Másodszor: Vermes nem mér egyenlő mértékkel. Amikor az evangéliumok megbízhatóságáról van szó, akkor előszeretettel hivatkozik a modern írástudomány szigorú értékítéletére, a rabbinikus szövegek „történet-kritikai" vizsgálatát viszont nem végzi el. Harmadszor: Vermes joggal tiltakozik az ellen, hogy a zsidó irodalmat az Újszövetség szolgálóleányának tekintsük,[20] ugyanakkor nála szinte megfordul ez a viszony, s a rabbinikus szövegeket legtöbbször az evangéliumi állítások megcáfolására vagy korrigálására használja fel. Flusser ezzel szemben – talán nagyobb jóindulattal – evangéliumi szakaszok alátámasztására idéz gyakran a Talmudból vagy qumráni szövegekből. Ugyanő a görög irodalom (például az aiszóposzi fabulák) kiváló ismerőjének bizonyul, sőt, feltűnő biztonsággal és rokonszenvvel idéz az óegyházi íróktól is, például: a Didachéból vagy a Tizenkét pátriárka végrendeletéből. (Közben persze az a cél is szeme előtt lebeg, hogy ezen művek zsidó gyökerére is rámutasson.) Flussernek ez az irodalmi érdeklődése jellemzi egy másik könyvét is, amelyet teljes egészében a jézusi és a rabbinikus példázatok összehasonlításának szentelt.[21]

Jézus személye

Elérkeztünk a legfontosabb kérdéshez: kicsoda Jézus e négy zsidó szerző számára? Nem egységes a véleményük. Kläusner számára ő – a század elejének liberális teológiájának szellemében – elsősorban erkölcsi zseni: „a magasrendű erkölcs nagy tanítója és szép példázatok szerzője. Ő a legtisztább erkölcs hirdetője."[22]
Az emelkedett, magasztos és eredeti jézusi erkölcstan dicsérete után ezekkel a sorokkal zárul Kläusner könyve: „Ha egyszer eljön az idő, amikor az erkölcsi tanítás leveti minden misztikus és csodás leplét, akkor Jézus erkölcstana egyike lesz a zsidó irodalom legkiválóbb kincseinek."[23]

Vermes Géza részletesen elemzi Jézus különböző címeit: próféta, Úr, messiás, emberfia, Isten fia. Nyelvészeti, összehasonlító irodalmi és történeti érvekkel azt igyekszik bizonyítani, hogy ezek nem az egyház által később használt jelentésekkel értendők Jézusra, hanem a kifejezések tágabb értelmében. (Leginkább még Jézus prófétai szerepét fogadja el, amely – szerinte nem véletlenül – kevés hangsúlyt kapott a későbbi hitvallásokban.) Jézus végül is számára nem több és nem kevesebb, mint az 1. századi Galilea karizmatikus judaizmusának jellegzetes alakja, „minden részlet a Jámborok, az ókori haszidok tiszteletre méltó társaságába helyezi őt."[24]

Flusser szerint Jézus tanítása az eszénusokéhoz is közel állt, csak éppen azok gyakran igazságtalan szigora és elzárkózása nélkül. Számára Jézus a szeretet szelíd forradalmára, aki „a Hillél iskolájából való szeretet-farizeusokhoz állt a legközelebb, noha nem volt farizeus; továbbment náluk, az ellenség, a bűnös iránti feltétlen szeretetig."[25]

Lapide Jézussal kapcsolatos bizonyságtétele szervesen illeszkedik az ő zsidó-keresztény kiengesztelődési elméletébe. Sajátos szóösszetétellel „futurisztikus messiásnak" nevezi őt: nem volt Izráel Messiása, életében nem is tekintette magát annak – ám eljövendő Messiásként igenis szóbajöhet. Ezen a ponton pedig így találkozhat a

19 Vermes, i. m., 271.
20 Vermes, i. m., 57.
21 Flusser: Die rabbinischen Gleichnisse und der Gleichniserzähler Jesus. Peter Lang. Bern, 1981
22 Kläusner, i. m., 378.
23 Kläusner, i. m., 379.
24 Vermes, i. m., 283.
25 Flusser: i. m., 78–79.

zsidó és a keresztény reménység: akiben a keresztények a visszatérő Urat várják, az a zsidók Messiása is lehet. Lapide Moltmann egy merész meghatározását idézve rajzolja meg a zsidók és a keresztények közös Jézusának alakját: „Jézus keresztre feszítése által lett a pogányok üdvözítője. Ám parúziájában Izráel Messiásaként is megmutatkozik majd."[26]

Négy zsidó szerző Jézus-könyve: egyszerre izgalmas, eszméltető, vitára ingerlő és kiengesztelődést munkáló olvasmányok. A történettudomány, az irodalom, a nyelvészet és a teológia segítségével fejezik azt ki, amit a festészet eszközével Chagall már korábban megragadott: Jézus a *par excellence* zsidó, aki közösséget vállal népével és együtt szenved vele. Akiben mindenki testvérre találhat. Ezt a gondolatot fogalmazta meg megragadó erővel Martin Buber és tanítványa, Schalom ben-Chorin is. Várjuk, hogy a négy Jézus-könyv mellé ötödiknek talán hamarosan odatehetjük utóbbinak *Bruder Jesus* címen írt igazán eredeti könyvét is.[27]

És még valamit várunk. Hogy e zsidó monográfiák mellett, az azokból tanultak megőrzésével, talán keresztény történészek és teológusok legalább ennyire hiteles Jézus-könyveit is kézbe vehetjük minél előbb.

David Flusser: *Jézus. Az ókori zsidó történelem és irodalom tükrében.* Múlt és Jövő, Budapest – Jeruzsálem – New York. 1995. 187 l.

Joseph Klausner: *Jézus élete, tanítása és korának viszonyai a zsidó, görög és római források alapján.* Logos, Budapest. 1993. 391 l.

Pinchas Lapide – Ulrich Luz: *A zsidó Jézus. Zsidó tézisek, keresztény válaszok.* Logos, Budapest. 1994. 191 l.

Vermes Géza: *A zsidó Jézus. Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa.* Osiris, Budapest. 1995. 333 l.

---

26 Lapide/Luz, i. m., 56. lap; v.ö. J. Moltmann: Kirche aus der Kraft des Geistes. Kaiser, München, 1975. 16.

27 Schalom ben-Chorin: Bruder Jesus. Der Nazarener in jüdischer Sicht. Paul List Verlag. München, 1967.